

the other forms metaphor-metonymic modification. A short outline of the tropes that are used in media is done. English words are analysed according to the types of tropes and their pragmatic functions. It is concluded that the use of tropes contributes to the figurative, exact, evaluative charge of the language and in order to catch the attention of the readers.

Keywords: semantic shift, metaphor, metonymy, tropes, mass media discourse, expressiveness, pragmatic charge.

УДК 821.161.2+81'373.7+159.95

Євтушина Т. О.,
кандидат філологічних наук,
Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського
(Одеса)

ФРАЗЕОЛОГІЧНА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ВИЗНАЧАЛЬНИХ РЕГІОНАЛЬНИХ РИС МЕНТАЛІТЕТУ У ПРОЗІ В. СТЕФАНИКА І М. МАТІОС

У рамках зацікавлень сучасних лінгвістів перебуває людський фактор: основні акценти зміщують із об'єкта пізнання на суб'єкт, коли людину розглядають у мові й відповідно мову в людині. Учена спільнота ці тенденції кваліфікує як поліпарадигмальні, "методологічно еkleктичні", що, як правило, можна пояснити багатодетермінантністю самого мовного феномену. На думку О. Селіванової, методологічний еkleктизм лінгвістики ХХІ століття не є свідченням кризової ситуації, це результат "пошуків нового багатофокусного пізнавального простору" [12, 5]. Тому останнім часом активізовано нові аспекти вивчення фразеології: психокогнітивний (О. Селіванова), потрактування фразеологічних одиниць із позицій етнокультури, лінгвокраїнознавства (О. Селіванова, О. Левченко, Б. Ларін, Н. Бабич, С. Бевзенко, В. Лавер, Р. Міняйло, М. Олійник, Н. Романюк, Г. Ступінська, В. Білоноженко, Г. Удовиченко, В. Ужченко, В. Кононенко, В. Жайворонок); дослідження фразеології як вираження національного менталітету (О. Назаренко, О. Майборода) тощо.

Зауважимо, що в україністиці вивчення національного менталітету розпочалося в ХІХ столітті працями М. Костомарова, І. Нечуя-Левицького. Продовжили ці дослідження Д. Чижевський, О. Кульчицький, В. Русанівський, М. Холодний та інші. Менталітет – "це характер народу", про який писав В. фон Гумбольдт [4, 370] і який відображається не тільки в мові, а й у літературі, релігії, духовному житті нації. У великому тлумачному словнику сучасної української мови наголошено, що "менталітет – сукупність психічних, інтелектуальних, релігійних, естетичних і т. ін. особливостей мислення народу, соціальної групи або індивіда" [3, 667]. Значний вплив на формування менталітету конкретної спільноти відіграє "фактор регіоналізації, який заздалегідь визначає стиль мислення, емоції, повсякденні вербальні та реальні реакції індивідів і який здатний значно стримувати чи нейтралізувати вплив інших факторів" [11].

Термін "менталітет" нами розуміється як глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості; сукупність установок, нахилів індивіда чи соціальної

групи мислити, відчувати та сприймати світ певним чином (М. Коломієць, Л. Молодова, О. Назаренко).

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що феномен фразеологічних одиниць (ФО), в образній основі яких відбито характерологічні риси світобачення, які виступають складовою частиною поняття “менталітет” [10], в українській прозі ще недостатньо вивчений мовознавцями. Тому **метою** наукової розвідки є аналіз семантико-функціональних особливостей ФО як репрезентантів визначальних регіональних рис менталітету людини у творах відомих митців слова. Реалізація поставленої мети потребує розв’язання таких **завдань**: систематизуючи доробок учених, які присвятили свою увагу проблемам українського менталітету, виділити особливості українського національного характеру; визначити і дослідити вияви ментальної специфіки людини на матеріалі фразеологізмів як лінгвістичних маркерів творів Василя Стефаника і Марії Матіос; виокремити визначальні регіональні риси менталітету покутських і буковинських селян кінця XIX – початку XX століття.

Джерельна база нашої статті не є випадковою, оскільки проза західноукраїнської письменниці-постмодерністки М. Матіос є продовженням мовно-літературних традицій В. Стефаника, однак є й суттєві відмінності: “розвиваючись у річищі загальнокультурних процесів, що загалом обмежують позанормативні включення у мовне тло художніх творів, західноукраїнська літературна практика нашого часу має своє мовностильове обличчя, відмінні ознаки й риси саме в мовному вимірі” [6, 19], зокрема фразеологічному.

Ідіоматика в системі образного мислення В. Стефаника і М. Матіос – це передусім спосіб думання і почування їх персонажів, засіб створення унікальної безпосередності. ФО у художніх текстах письменників виступають не самочинно, а крізь призму авторського художньо-образного світобачення.

Звертаючи увагу на вищезазначені лінгвістичні праці, фактичний матеріал, наголосимо, що у фразеологічному доробку художньої мовотворчості В. Стефаника і М. Матіос репрезентовано інтелектуальні, вольові, моральні, емоційні риси характеру індивіда. На нашу думку, визначальними рисами менталітету українців, мешканців Західної України кінця XIX – початку XX століття, є духовне й емоційне, чуттєве, начало, яке превалює над раціональним. Наголосимо, що про емоційність і чуттєвість українців говорив ще М. Костомаров, який пов’язував її з релігійністю. Продовжили й розвинули цю ідею П. Куліш, Д. Чижевський, Є. Маланюк, В. Янів та інші.

І. Старовойт висловлює думку, що емоційність українців у релігійності виявляється у визнанні безпосереднього переживання таїнств Бога і злиття з ним основним шляхом пізнання найважливіших істин [13, 252].

На основі проведеного мовного аналізу новел В. Стефаника, сімейних саг М. Матіос “Майже ніколи не навпаки” і “Солодка Даруся” виокремлено ФО на позначення таких емоційних станів та переживань, як хвилювання, страждання, полегшення і заспокоєння, страх, гнів і роздратування, пригнічення і смуток, передчуття, радість, співчуття.

Зокрема, емоції розгубленості і переживання покутян у творчій скарбниці В. Стефаника репрезентовано продуктивною ФО **бити головою об стіни**, де туга, відчай і страх передаються знаками моторних стереотипів етносу. Щоб викликати в читачів відповідну реакцію, автор звертається до okazіонального вживання ФО: **била головою до одвірка** [14, 15]; **б'єш голов у стіни** [14, 17]; **бив головою у плиту** [14, 19]; **головов у стіни не бийте** [14, 85]; **гатила головою в стіну** [14, 88]; **головов до одвірка лупили** [14, 144] (пор.: *битися головою об стіни*) – “перебувати в стані розпачу, сильного збудження; дуже переживати, побиватися з якогось приводу” [16, 27]. Письменник став виразником болю і гніву галицького селянства. Докладніше розглянемо функціональну значущість ФО *баную за тим горбом, як дитина за цицков* [14, 68]. Йдеться про душевний стан емігранта Івана Дідуха (“Камінний хрест”) у момент його прощання з рідною землею. Аналізована ФО чутливо фіксує, що персонажеві невимовно шкода піщаного горба, де він поставив пам'ятник – камінний хрест зі своїм і жінчиним ім'ям на згадку про довгорічну працю, що перетворила пісок на орну землю. Фразеологічна експлікація переживання, душевної муки перехрещуються в наведеному контексті з когніцією землі, яка для його героїв є уособленням найбільшої цінності та святості.

У новелістиці М. Матіос також численними є контексти, в яких функціонально значущі ФО, що репрезентують емоційні переживання негативної модальності, зокрема хвилювання, розпач: **билася кулаками в голову** [7, 144; 8, 76; 8, 77]; **хапається за голову** [8, 6] (пор.: *братися за голову*) – “бути у відчаї, розпачі” [17, 58]; **бухає кров у скроні та в серце** [7, 131]; “...і млість щоразу дужче й дужче **розривали їй груди**” [7, 157] (пор.: *розривати груди*) – “1. Завдавати болю, примушувати страждати, переживати” [16, 757]; “... і **напівпритомна млість розливається їй від грудей до самого лона. Аж темніє в очах**” [7, 160] (пор.: *тьмариться в очах*) – “хто-небудь втрачає ясність, чіткість сприйняття (від втоми, перенапруження, хвилювання)” [16, 908]. В останньому реченні авторка за допомогою парцельованої ФО вдало відтворює емоційно-почуттєвий стан Теофіли, яка народила двох хлопчиків – Танасія і Прокопа – від чужинця (черкеса), перед яким не могла встояти її жіноча гордість. За допомогою ФО М. Матіос яскравіше відтворює переживання жінки, які пояснюються страхом, причина якого – майбутнє повернення чоловіка з війни: “Хоч як чекала Грицькова Теофіла, як готувалася до стрічі, а коли старшенький Амбросій перед самісіньким заходом сонця з порогу захлинувся словами “Мамо, тато!!!”, вона вчула, що **бухнула кров у голову**” [7, 149] (пор.: *кров бухає в голову*) – “хто-небудь перебуває в стані сильного хвилювання, збудження” [16, 399].

Невід'ємним складником досліджуваної прози В. Стефаника і М. Матіос є фразеологізми, що акумулюють у собі такі визначальні риси менталітету покутян і буковинців кінця ХІХ – початку ХХ століття, як емоції страху: **аж очі кров'ю заходять** [14, 167] (пор.: *очі на лоб лізуть*) – “3. Хтось відчуває страх, переляк і т.ін” [16, 597]; **тіло вкривають мурашки** [7, 72] (пор.: *мурашки пробігають по тілу*) – “2. Комуś стає страшно, моторошно, неспокійно і т. ін.” [16, 512];

б'ють дрижаки [7, 140] (пор.: *дрижаки пробігають по спині*) – “хто-небудь тремтить від холоду, страху, хворобливого стану, нервового напруження і т.ін.” [16, 268]. Фразеологізми, як зауважує В. Ужченко, “несуть не тільки предметну, а й естетичну інформацію: вони пробуджують діяльність уяви і викликають переживання” [15, 13] у читача.

Показовими з приводу актуалізації визначальних ментальних рис буковинців є контексти сімейної саги М. Матіос “Солодка Даруся”, в яких за допомогою парцеляції ФО авторка яскравіше передає емоції страху: “– Ці двоє дурних і вечеряють за столом разом з псами. **Волосся дибки стає на голові**” [8, 70]; “– Бо так дві добі біднятко без цицьки плаче – **волосся на голові дйба стає**” [8, 119]; “...і від такої картини у людей, здавалося, **волосся також ставало дибки...**” [8, 159] (пор.: *аж волосся стає вгору*) – “кому-небудь стає дуже страшно” [16, 144]. Як наголошує Р. Харчук, “письменниця завжди шукає гостру інтригу, надає перевагу емоційному надміру, різко протиставляючи добро і зло... пише про межові стани ефектно, але не ефективно” [18, 70–71].

Напружений душевний стан людини як наскрізний мотив прози В. Стефаніка і М. Матіос супроводжується вживанням ФО зі значенням емоційних переживань негативної модальності, які захоплюють, на наш погляд, не тільки увагу, а й подих сучасного читача: **серце застигає** [14, 156]; **душа в міні стигне** [14, 243] (пор.: *серце стигне*) – “2. Кому-небудь дуже страшно, боязко” [16, 797]; **горіло її серце** [14, 193] (пор.: *горить серце*) – “1. Хто-небудь перебуває в стані сильного збудження, хвилювання і т.ін.” [16, 792]. Як бачимо, емоційний стан людини як одну із визначальних рис менталітету жителів Західної України численно експлікують ФО із соматизмом *серце*.

Творчість володаря дум селянських, великого майстра новели В. Стефаніка, засвідчує, що не події і вчинки персонажів найбільше цікавили письменника, а їх переживання і настрої під впливом подій, або, за словами І. Франка, зображення подій через призму “чуття і серця героїв” [17, 53]. Особливою експресією вирізняються уривки діалогів героїв В. Стефаніка, що рясніють оказіональними ФО **мій жаль кранкає, серце трясеться, серце кранче**, де актуалізовано нерозрадний біль, тривогу. Крім того, впадає в око специфічна структура цих авторських ФО, що визначає семантику емоційних станів покутських селян, – наявність соматизму *серце*, яке аналогізується то із чимось тендітним: **серце трясеться як павутина на вітрі** [14, 234] (пор.: *серце тремтить*) – “хто-небудь дуже хвилюється з приводу чого-небудь” [16, 792], то є органом передбачення, підсвідомого відчуття. Іван (“Кленові листки”), господар хати і тато маленької дитини, люблячим серцем відчуває нужденне життя своїх чотирьох дітей: “– Я не кранкаю, я правду говорю, мій жьиль кранкає, **серце кранче!**” [14, 140] (пор.: *віщує серце*) – “хто-небудь відчуває наближення чого-небудь (перев. неприємного)” [16, 792]. Особливість цієї репліки полягає також у тому, що на підсилення експресивності ФО **серце кранче** впливає не тільки метонімічне використання соматизму *серце* у структурі фразеологізму, а й нанизування автором у вузькому контексті словоформ діалектного компонента

ФО з негативною конотацією – кранкати (накликати біду), що переконливо актуалізує переживання.

У новелах саги М. Матіос “Майже ніколи не навпаки”, яка тримається на естакаді психологічних візерунків із родинно-побутових колізій селянського життя, також зафіксовано актуалізацію страждання, тривоги у ФО із соматизмом серце: “**Серце** йому зараз **рвалося**, немов ота попечена свинським їдлом тонка кишка в Стринадових руках, яку різник щойно викинув у помийне відро” [7, 81] (пор.: рвати серце) – “1. Викликати страждання, душевний біль; завдавати мук” [16, 732]; “**Серце їй вилітає з грудей**, але Петруня притискає його лівою рукою, а тоді зверху накриває ще й правою” [7, 106] (пор.: серце як не вискочить з грудей) – “хто-небудь раптом відчув сильне хвилювання або переляк” [16, 797]. Як бачимо, в емоційному світі українців “панує не холодний раціональний розрахунок “голови”, а жагучий поклик “серця”, – в зв’язку з цим говорять про кордоцентризм (від лат. Cordis – “серце”) української ментальності” [1, 59].

Впадає в око мистецьке, точніше детальне, відтворення емоційно-експресивних діалогів персонажів творчого набутку В. Стефаніка і М. Матіос: “– Я вам скажу, Васюто, так мене серце тоді заболіло, що вже й сваритися із своїм Славком передумала, а він усе ж не каліка... **шляк би го був трафив** ще в моїй утробі, як мені дні коротає тою горілкою, згорів би був, **дай Боже**... **А най мій язик чиряки обциплять**, яке дурне сказала!” [8, 5]. Авторка подбала про життєву правдивість кожної деталі: функціональна ємність інтер’єктивних ФО імперативного характеру щільно переплетена з природною лайливістю і забобонністю покутьських і буковинських селян, експлікуючи не тільки регіональні, а й національні риси менталітету українців. Крім того, зауважимо, що перипетії життя мешканців сіл Західної України супроводжені вживанням численних ФО-лайок. Зокрема, у новелах В. Стефаніка засвідчена експресивна ФО **шлях трафив**, що найчастіше вживана у граматичних варіантах: “**бодай (най, нехай) вас (його, тебе, їх) шлях трафить**”. Письменник без формально-структурних перетворень актуалізував приховані смислові можливості цієї ФО. Яскравий стилістичний малюнок фрази і контекст визначають рівень емоційного заряду ФО. Наприклад, майстер, герой однойменної новели, причиною своїх життєвих невдач вважає гуцула: “– Та то гуцулска віра, бодай **го шлях трафив**” [14, 32].

У М. Матіос, крім того, читаємо: “**Навіть коли б сюди надійшов такий самий німічний (шляк би його не трафив понині!) її Іван із канчуком у руках**” [7, 122]; “– А ви питаєте, що стряслося у мене, **най шляк вас трафить** з таким вихованням!” [8, 52]; “– ... **шляк би го був трафив** ще в утробі, як він не одному тут життя перебив!” [16, 130] (пор.: шляк би трафив) – “уживається для вираження крайнього незадоволення або обурення ким-, чим-небудь, зневаги, зла до когось” [16, 966]; “**Усохли би були тоді йому руки**” [7, 82] (пор.: щоб руки повсихали) – “1. Уживається для вираження погрози, побажання зла кому-небудь” [16, 772]; “– **Язык би ваш чиряками обкинуло, Штефко, яке пuste пророкуєте!**” [8, 94] (пор.: хай язик у роті руба стане) – “уживається для вираження великого незадоволення чиїми-небудь словами, розмовами” [16, 976];

“– Заткайся, **заткала би тя лиха година!** Не видиш, ледь жива ходить...” [8, 32]; “– ...та й понесло їх з тими фанами перед батька в пекло, **несла би їх лиха година**” [8, 130] (пор.: *побила б тебе лиха година*) – “1. Уживається для вираження незадоволення з приводу кого-, чого-небудь” [16, 176]. Аналізовані ФО репрезентують нагнітання психологічної атмосфери і служать для відтворення збудженого емоційного стану героїв у момент мовлення.

У процесі дослідження привертають увагу менш поширені ФО з позитивним емоційним навантаженням. У кількох новелах В. Стефаніка зафіксовано ФО, які позначають внутрішній стан радості, полегшення: “– Аж нам си **душа радувала**, гадали-м, що нам легше стане із-за тебе...” [14, 37]; “Коби-с ні тепер уздрів, та й **душа би ти си зрадувала**” [14, 88] (пор.: *душа радіє*) – “хто-небудь дуже задоволений чимось, відчуває радість, насолоду, втіху від чогось” [16, 277]. Тільки великому знавцеві людської душі і гуманістові під силу досягти того, що вдалося В. Стефанікові: викликати гаряче співчуття у радних (“Засіданне”) до Романихи: “**Радним як коли би камінь із серця впав.** Всі одним голосом заговорили, що не треба бабиного лева” [14, 79] (пор.: *каменем з серця спасти*) – “позбутися чого-небудь неприємного, важкого” [16, 846]. У наступному контексті прагматично ефективна форма змалювання внутрішньої радості Івана Гусака (“Червоний вексель”) – інверсія компонентного складу ФО – препозиція керованих компонентів фразеологізму пояснюється винесенням усього найважливішого ближче до початку речення, надання оповіді розмовності під час змалювання автором індивідуальних типів покутських селян: “Але відпочив на ріці, віддихався та й зараз **думкою потішився**: болить та переболить” [14, 251] (пор.: *тішити себе думкою*) – “заспокоювати себе чим-небудь, сподіватися на щось” [16, 886]. У прозі В. Стефаніка специфічними є кілька фрагментів фразеологічної вербалізації такої емоції позитивної модальності, як *симпатія*, що ототожнюється передовсім із любов’ю батьків до дітей. Так, зі слів стражденної матері (“Виводили з села”), яка проводить єдиного сина в рекрути, дізнаємося про її турботливу любов до сина: “– Я тебе так гірко пістувала, **дула-м на ті, як на рану**” [14, 15].

Тільки в кількох реченнях саги “Майже ніколи не навпаки” реєструємо ФО, які позначають внутрішній стан радості, полегшення: “А він тоді **зм’якнув серцем** від жалісливого флинькання своєї одиначки” [14, 87] (пор.: *розм’якшувати серце*) – “викликати у кого-небудь почуття доброти, лагідності; розчулювати когось” [16, 120]; “**І скине камінь із душі**” [14, 163] (пор.: *як камінь з душі спав*) – “кому-небудь стало легко, спокійно, хтось заспокоївся” [16, 363]; “Дорогий пане-товаришу! – казав довстріч Кирило чи то малому, чи то старому – і відкрита **усмішка тягнулася йому до самих вух**” [14, 163] (пор.: *аж до вух*) – “1. Щиро, від душі, широко розкриваючи рот” [16, 162] чи відтворюють симпатії. Цікавим є той факт, що під час описів сцен кохання М. Матіос вдається до творчого використання ФО, змінюючи її семантику: “Так двоє людей, ще вчора чужі, а сьогодні – збожеволілі від наглого пожару в крові, легко й бездумно **позбулися своїх голів**” [14, 16]. Аналізований матеріал дає змогу стверджувати, що від

майстерності й чуття письменника залежить, що читач буде думати про те чи інше явище, як його буде сприймати.

Аналіз прози В. Стефаніка і М. Матіос свідчить, що, крім емоційності, релігійність і богошанування покладені письменниками в основу ментальної характеристики покутян і буковинців кінця XIX – початку XX століття. “Релігійність – суттєва риса їх менталітету, якому властиві схильність до самозаглиблення, безпосереднє і мрійливе сприймання світу, відкритість і щедрість. Центром духовного притягання в християнстві є Ісус Христос, а естетичне вираження цього тяжіння базується на національних традиціях, які репрезентують психологію, спосіб мислення й естетичні ідеали віруючих” [9, 71].

Зокрема, релевантними є інтер’єктивні ФО соціального етикету, що вербалізують ситуації вітання покутян і буковинців: “– **Славайсу. – Навіки слава**” [14, 41; 14, 86]; “– **Славайсу Христу, люди добрі!**” [14, 187]; “– **Слава Йсу! – Навіки слава Богу!**” [8, 17]; “– **Слава Йсу, Бог на поміч, ксьондзе!**” [8, 18]. Зазначені ФО підсилюють загальнолюдські ціннісні орієнтації мовного етикету, “у ці слова вкладається особливий зміст. Вони є свідченням того, що Бог в уяві українця, – це опікун, який оберігає від усіляких негараздів, від усього лихого. Ці вітальні конструкції демонстрували наявність щирої віри в Бога та його науку” [5, 101].

В уяві християнина Бог – це справедливість, милосердя, добро, правда. Лексема Бог в одиницях мовленнєвого етикету гуцулів, покутян і буковинців засвідчує не тільки ознаки побожності, а й віру людей у справедливість Всевишнього: “– *Але тепер міні, **Богу дякувати**, відійшло, і такий я рад, рад...*” [14, 156]; “– *То ви наші? **Богу дякувати**, що ви вже раз прийшли*” [14, 198]; “– *Їсти хочу, **Богу дєкувати!***” [14, 201]; “***Дякувати Богу**, живий-здоровий Іван Варварчук якоїсь-то весняної днини щодуху вертав із війни додому...*” [7, 17] (пор.: дякувати Богові) – “уживається в значенні: на щастя” [16, 287]; “– *Вічна пам’ять, **Господи помилуй**, та й ямка, та й гур, гур*” [14, 56]; “– ***Прости Біг**, небого, я заговорю очинаш за твою Марію*” [14, 86]; “– ***Бог да прости**, Андрію, я вікажу за твою Катерину очинаш*” [14, 86] “*А сидіти коло слабої у гарячий час – то, **Бог видів**, не було як*” [14, 44] “– ***Видить Бог**, я не хотів її займати*” [7, 25]; “***Бігме Боже**, нібито на весіллю “гуцулку” грає, крутиться, руки тримає широко, спідниця догори підфітькується*” [8, 29] (пор.: бачить Бог) – “уживається як запевнення в правдивості висловленого; справді, дійсно” [16, 36]; “***Дасть Бог**, за якийсь місяць у Павла буде четвертий рот*” [7, 28] (пор.: дасть Бог) – “1. Уживається для вираження сподівання на успішне завершення чогось” [16, 39]; “*А колись-то, **прости Боже**, не зважав ні на піст, ні на Великдень, ні навіть мерця по сусідству*” [7, 100]; “...але, **Боже прости**, Курик у селі такий був каламутний...” [8, 110] (пор.: прости Боже) – “уживається як традиційна формула вибачення” [16, 40]; “– *Боже помагай! – тієї ж миті привітався Варварчук із Кейваном і ступив у скошену траву під горіхом*” [7, 116]; “– ***Боже помагай**, домнуле Мігаю!*” [8, 140] (пор.: помагай Боже) – “уживається як побажання кому-небудь успіху в роботі, в якійсь справі” [16, 671]. Наведені фрагменти з інтер’єктивними ФО соціального етикету акумулюють у собі великий

духовний та етичний потенціал, доводячи, що “мовний етикет українців є унікальною універсальною моделлю їх мовної діяльності, що виявляється в системі стійких мовних виразів. Знання цієї системи, а ще більше – повсякденна реалізація, гармонія знань і внутрішнього світу людини, без перебільшень, є своєрідним барометром зрілості нації” [2, 7].

Особливий відтінок “застереження” має супроводжувальний компонент люб’язності у ФО ввічливого прохання: “– Але **Боже борони** тебе сказати татові чи Павлові, що я тобі приповівся” [7, 26]; “...а то, **боронь Боже**, комусь видіти, як з відьми людина робиться...” [8, 121]; “– Та ще рано вам, **бійтєся Бога!**” [8, 24]; “– **Бійтєся Бога**, жінко, що ви таке кажете, дитина не винна...” [8, 171] (пор.: *бійся Бога*) – “2. Уживається з метою викликати у кого-небудь почуття сорому, жалю за свої вчинки, слова” [16, 29]. Як свідчить фразеологічна творчість М. Матіос, ментальний мовопростір Буковини авторка щільно переплітає із соціумом душі, її хвилює проблема долі людини, і вона зосереджує свій розповідний погляд на історії, передісторії, навколо історії своїх персонажів, на траєкторії їхнього мислення, кроках і вчинках, душевних і психологічних зіткненнях. Зокрема, у сімейній сазі “Солодка Даруся” письменниця акцентує увагу на переслідуваній хворобами, замкненій у німотній самоті, осміюваній сусідками, душі шляхетної дівчини. Головна героїня постає не як безпорадна жертва, а як горда страдниця, одержима правдолюбством і водночас почуттям провини за свій дитячий гріх. Подібним чином вербалізовано відвідування Дарусею могили тата: “Щоб вона тоді їм кинула кусник кулешки – **боронь Боже**, їй би руки відсохли і ноги би відібрало, коли б вона, княжна, думала тепер іще про когось, окрім тата” [8, 23] (пор.: *боронь Боже*) – “уживається для вираження застереження від чого-небудь лихого, неприпустимого, небажаного” [16, 46].

Для новелістики В. Стефаніка і М. Матіос властиві численні інтер’єктивні ФО, в яких репрезентовано релевантну рису менталітету гуцулів, покутян і буковинців – доброзичливість: **дай Бог** [14, 14; 14, 49; 14, 65; 14, 130; 14, 148; 14, 169; 14, 190; 14, 208] і ФО **дай Боже здоров’є** [14, 16; 14, 165; 14, 168; 14, 182; 14, 214] чи ФО **не дай Боже** [14, 66; 14, 233]; “– Та й дитина все більше у Марії, **дай Боже**, їй здоров’я” [8, 119]; “– Видите, Аннице, мені ще моя мама розказували, **дай Боже здоров’я** її згадувати, що Дарусина мама порушила звичай одразу по шлюбі” [8, 182] (пор.: *дай Боже здоров’я*) – “уживається для вираження побажання добра, благополуччя кому-небудь з приводу подяки” [16, 219]; “– Ох, кумко-любко, Васюто злотна... Життя – то троянка ружа, казала колись моя свекруха, **дай їй царство небесне**” [8, 185] (пор.: *царство небесне*) – “2. кому. Уживається для вираження побажання померлому, коли його згадують, загробного життя в раю” [16, 938]; “– **Бог у поміч**, Докійко!” [7, 69] (пор.: *Бог на поміч*) – “уживається як побажання кому-небудь успіху в роботі, в якій-небудь справі” [16, 38]; “– **Боже помагай!** – тієї ж миті привітався Варварчук із Кейваном і ступив у скошену траву під горіхом” [7, 116] (пор.: *помагай Боже*) – “уживається як побажання кому-небудь успіху в роботі, в якійсь справі” [16, 671]; “– **Слава Богові**, вона здорова – як цвях” [7, 100] (пор.: *слава*

Богові) – “2. Уживається для вираження задоволення, морального полегшення” [16, 824]; “...але ж Михайло має очі, і очі, **слава Богові**, поки що добріські...” [8, 107] (пор.: *слава Богові*) – “3. Нівроку, як видно” [16, 824]; “**Слава Христові-Богові**, що вертають живі-здорові...” [8, 144]. Зафіксовані ФО релігійного змісту щодо охоплення етикетних регіональних формул привітання, прощання, подяки, вибачення тощо згруповано в художніх творах В. Стефаніка і М. Матіос навколо загальнолюдських понять – щастя, здоров’я, добра, спокою, достатку. Варто погодитися зі словами О. Іваночко, що “завдання кожного християнина – плекати почуття людяності, милосердя, щедрості, мудрості, віри, любові до ближнього. На мовному рівні ці етнопсихологічні риси українців знайшли відображення в багатьох етикетних висловах безпосереднього спілкування, семантичним центром яких є слово Бог. В уяві християн Бог – це справедливість, правда, добро” [5, 101].

Релігійні ФО-звертання, ускладнюючи комунікативний план висловлень, переконливо реалізують функцію виховного, естетичного впливу на читача: “**Матір Божа**, та вона прийшла топитися!” [8, 10]; “А голос, **Боже милосердний**, такий, якби з пивниці виривався” [8, 30]; “Там такі, каже, сорочки, а хустки, **Боже праведний**, – трьох любчиків ще до завтра будеш мати” [8, 110]; “...О, **Господи милосердний**... Михайло з Матронкою так і рухалися на опустілій весільній підлозі...” [8, 89]; “**Господи милосердний**...у бездітної Калиночки було стільки своєї одежі, що стачило би на три дівки-відданиці” [8, 151]; “А тут, **Боже милосердний**...безгрішна Маринька без сорому і без стиду кружляє тінню над Кириловими плечима, ніби проситься до нього в пазуху” [7, 168]; “– **Боже милий**, вже не годен я надточити тої нитки, що урвалася!” [14, 101] тощо (пор.: *Боже мій*) – “уживається для вираження відчаю, розпачу, великого захоплення” [16, 43]. Оригінальним явищем у прозі М. Матіос є вставлений знак оклику, який разом зі вставленими ФО здебільшого виражає нерозуміння, здивування, саркастичну реакцію, обурення: “А тепер вона пересохлими, пошерхлими губами шепче в ту чоловічу срамоту (**Боже праведний!**) покаянну якусь молитву...” [7, 25] (пор.: *Боже благий*) – “уживається для вираження великого захоплення, подиву, відчаю, розпачу” [16, 43]. У зверненні письменників до мовної стихії своїх земляків, напевно, є щось глибинне – бажання показати свій народ частиною української нації.

У мові оповідача й героїв В. Стефаніка функціонально навантаженими є інтер’єктивні ФО, за якими послідовно проводиться мотив смиренності перед Богом і його владою: “– Я вертаю додому, **най си діє Божа воля**” [14, 190]. Подібні ФО набувають імперативного характеру за допомогою часток *хай* (*най*, *бодай*) та дієслівного компонента у формі наказового способу, інформуючи читача про емоційно-чуттєвий стан героїв, їх реакцію на зовнішній світ, співрозмовника, почуту інформацію, а також про мотиви поведінки. Волевиявлення вищезазначених ФО може бути спрямоване на самого мовця: “...**най мене Бог направить на ліпший розум**” [14, 132]; **най Бог (Господь) боронить, сохраниць (милує) / помилує** [14, 122; 14, 133] або смислова структура інтер’єктивних ФО поєднує наказовість, спонукання до дії зі ставленням мовця

(позитивного чи негативного) до об'єкта волевиявлення: **"Най тебе, чоловіче, Бог піб'є, де ти нам вік пустив марне і діти осиротив"** [14, 24]; **"– Най пан Бог твоім дітем годит"** [14, 14]; **"– Най вам Бог даст як найліпше"** [14, 49]; **"Най їм Бог помагає їсти тот хліб..."** [14, 66]; **"...О, що ті москалі лиха mezi людьми наробили, най Бог боронить!"** [8, 183] **най Бог (Господь) боронить, сохраниць (милує) / помилує** [14, 31; 14, 32; 14, 36; 14, 56; 14, 79; 14, 83; 14, 85; 14, 114; 14, 244] (пор.: *хай Бог боронить*) – "2. Уживається для вираження застереження від чого-небудь, небажання чогось"; "3. Уживається для вираження доброзичливого побажання кому-небудь заступництва, захисту від лиха" [16, 39]; **"– Нічо ти не кажу, тай ті Бог скарає за мене то й за діти"** [14, 24]; **"– Але ніц, най ні Бог скарає, якщо кажу"** [14, 134]; **"– Пий, на таке діло пий, я не бороню, але чьо ти на мене лучив, бодай тебе Бог скарав"** [14, 162] (пор.: *хай тебе Бог покарає*) – "уживається для вираження досади, незадоволення з приводу чого-небудь" [16, 40]; **"Бог би з вас говорив..."** [14, 210]; **"– Вони в мене чемні, най Бог благословить з їх надіями"** [14, 239]; **"– Най Бог нам помагає..."** [7, 52]; **"– Хай Бог милує від такого горя..."** [8, 34]. Письменники послуговуються інтер'єктивними ФО з метою вираження й передачі в процесі художньої комунікації волевиявлень, бажань, заборон, команд, у яких втілено *покірливість, надію, вдячність*, що підтверджує думку про залежність матеріального та соціального статусу покутян і буковинців від божої волі.

Крім того, релігійність як визначальна риса менталітету покутян і буковинців вербалізована за допомогою ФО-фаворита **Бог (Господь) знає** [14, 42; 14, 46; 14, 47; 14, 49; 14, 51; 14, 67; 14, 83; 14, 84; 14, 149; 14, 197; 14, 260]; [8, 96]; **Божка його знає** [8, 4; 8, 42; 8, 61; 8, 110; 8, 121; 8, 123] (пор.: *Бог знає*) – "1. Ніхто не знає, невідомо" [16, 36]. Аналізовані ФО пов'язані з покірливістю людини перед Богом, ними письменники наголошують на вірі персонажів щодо всюдиприсутності Бога: **"– Може, кажу, Бог вам поможе, як здастєся на него"** [14, 49]; **"Бог немає гіршої кари на землі... То видко по них, що їх Бог карає. Бо і маєтки їм дає, вони богачі, і розум їм дає – а нараз все забирає та й висаджує на бантину"** [14, 150]; **"– Дамо, дамо, як нам Бог дає, та й ми дамо..."** [14, 148]; **"... а може, таку натуру йому Господь Бог дав, але до женячки Михайло був дуже гречним і порядним парубком..."** [8, 84] (пор.: *Бог дав*) – "2. Хтось має щось, володіє чим-небудь" [16, 36]; **"...але вже як Бог дав: чужим сиротам також добра доля пасує"** [8, 90]; **"Хто в чужого забирає, тому таке саме Бог дає"** [8, 132] (пор.: *Бог дав*) – "1. У когось хто-небудь народжується, що-небудь з'являється" [16, 36]; **"Хто цього часу в нас не видів, тому Бог, видко, ласки не вділив"** [14, 218]; **"Як Бог дасть, то буде пшениця"** [14, 148]; **"– Як Бог дасть, так буде"** [8, 10]; **"-Яку Бог дасть, така й буде!"** [8, 79]; **"– А там – як Бог дасть"** [8, 113] (пор.: *як Бог дасть*) – "1. Уживається для вираження сподівання на щось" [16, 41].

Вияв божої чуттєвості до дітей В. Стефанік передав фразеологізмом **Бог взяв на свої коліна** [14, 239]. Тут слід вказати на цілковиту свободу дій, яка надається Богу під час вирішення питання: житиме людина або помре. М. Юрій

означив цю рису менталітету “пафосом причетності до Бога” [19, 188].

Отже, під час дослідження мовного багатства прози Василя Стефаника і Марії Матіос з'ясовано, що особливу роль у трансляції визначальних рис менталітету покутських і буковинських селян кінця XIX – початку XX століття відіграють фразеологічні одиниці; пріоритетними і функціонально значущими є емоційно-почуттєві та духовні якості мешканців Західної України.

У подальшому перспективним видається аналіз релевантності фразеологізмів на відтворення ментальної діяльності людини в мовній картині світу письменників “покутської трійці”, сімейних сагах Марії Матіос “Майже ніколи не навпаки” і “Солодка Даруся”.

Література

1. Бичко І. Українська ментальність і проблеми гуманітаризації національної вищої освіти / І. Бичко // Розбудова держави. – 1993. – № 3. – С. 58–63.
2. Богдан С. К. Мовний етикет українців : традиції і сучасність / С. К. Богдан. – К. : Рідна мова, 1998. – 478 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
4. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М. : ОАО ИГ “Прогресс”, 2000. – 400 с.
5. Іваночко О. Християнсько-релігійні елементи у формулах ввічливості українського народу / О. Іваночко // Науковий вісник Чернівецького університету : [зб. наук. праць] : слов'янська філологія. – Чернівці : Рута, 2000. – В. 87. – С. 101–103.
6. Кононенко В. Мовостиль західноукраїнських письменників : регіональний аспект / В. Кононенко // Вісник Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника : [зб. наук. праць] : філологія. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ “ЦІТ”, 2008. – Вип. 19–20. – С. 21–26.
7. Матіос М. Майже ніколи не навпаки / М. Матіос. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2007. – 176 с.
8. Матіос М. Солодка Даруся / М. Матіос. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2007. – 188 с.
9. Мельничук О. Регіональні формули ввічливості у мовленні українців / О. Мельничук // Науковий вісник Чернівецького університету : [зб. наук. праць] : слов'янська філологія. – Чернівці : “Рута”, 2003. – Вип. 170–171. – С. 71–76.
10. Назаренко О. В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету : автореф. дис ... к. філол. н. : 10.02.01 “Українська мова” / О. В. Назаренко. – Дніпропетр. нац. ун-т., 2001. – 18 с.
11. Побочий І. А. Менталітет українського суспільства : витоки та сучасний стан [Електронний ресурс] / І. А. Побочий // Вісник СевДТУ : [зб. наук. праць] : політологія. – Севастополь : “СевНТУ”, 2008. – Вип. 91. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/.../91-07.pdf.
12. Селіванова О. Нариси з української фразеології : психокогнітивний та етнокультурний аспекти : [монографія] / О. Селіванова. – К. ; Черкаси : “Брама”, 2004. – 276 с.
13. Старовойт І. Збіг і своєрідності західноєвропейської та української ментальностей / І. Старовойт. – Київ ; Тернопіль : “ТАНГ”, 1997. – 253 с.
14. Стефаник В. Повне збір. творів : [в 3-х т.] / В. Стефаник. – К. : Вид-во АН УРСР, 1949. – Т. 1. – 377 с.
15. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : [навч. посібник] / В. Д. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
16. Фразеологічний словник української мови / [укл. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 1999. – 984 с.
17. Франко І. Із статті “З останніх десятиліть XIX ст.” / І. Франко // Василь Стефаник у критиці

- та спогадах : [статті, висловлювання, мемуари / упоряд., вст. стаття та прим. Ф. Прогребенника]. – К. : Дніпро, 1970. – С. 53.
18. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза : постмодерний період / Р. Б. Харчук. – К. : Академія, 2008. – 248 с.
19. Юрій М. Т. Етногенез та менталітет українського народу / М. Т. Юрій. – 2-ге вид., доп. – К. : Таксон, 1997. – 237 с.

Анотація

У статті розглянуто семантико-функціональну різноплановість і значущість фразеологічного відтворення менталітету людини в новелах В. Стефаніка і сімейних сагах М. Матіос “Солодка Даруся”, “Майже ніколи не навпаки”. З’ясовано, що у фразеологічному доробку художньої мовотворчості письменників визначальними регіональними рисами менталітету покутян і буковинців кінця ХІХ – початку ХХ століття є духовність та емоційність.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, менталітет, визначальні регіональні риси менталітету, емоційність, релігійність.

Аннотация

В статье рассмотрено семантико-функциональную разноплановость и значимость фразеологического воссоздания менталитета человека в новеллах В. Стефаника и семейных сагах М. Матиос “Сладкая Даруся”, “Почти никогда не наоборот”. Выяснено, что во фразеологической наработке художественного языкового творчества писателей определяющими региональными чертами менталитета покутян и буковинцев конца ХІХ – начала ХХ века есть духовность и эмоциональность.

Ключевые слова: фразеологическая единица, менталитет, определяющие региональные черты менталитета, эмоциональность, религиозность.

Summary

In the article had examined the semantic-functional diversity and significance of mentality idiomatic reproduction rights in novels Stefanik and family sagas Mary Matios “Sweet Darusya” (“Solodka Darusya”), “Almost never vice versa”. (“Maizhe nikoly ne navpaky”). It was found that the phraseology works of art poetry writers defining regional characteristics mentality Galicia and Bukovina late ХІХ – early ХХ century spirituality and emotion.

Keywords: phraseological unit, mentality, defining regional characteristics mentality, emotion, religion.

УДК 821.161.2–3:81.161.2’373.7 Лепкий, Самчук

Здиховська Т. В.,
кандидат філологічних наук,
Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки
(Луцьк)

ПАРЕМІЇ ЯК КОМПОНЕНТ ФРАЗЕОЛОГІЇ В ПРОЗІ Б. ЛЕПКОГО Й У. САМЧУКА

Постановка наукової проблеми. Аналіз основних досліджень. У лінгвістичній науці немає єдиної думки щодо того, чи вважати прислів'я, приказки, крилаті вислови типу замкненої фрази, мовні штампи й кліше, складні терміни фразеологічного характеру об'єктом фразеології, чи виводити їх за рамки цієї лінгвістичної дисципліни, залишаючи їх розгляд фольклористиці та